

ЗИМОВІ СУТІНКИ ЧЕРВНЕВИХ ДНІВ

Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово

...Анфас. Профіль. Фотографії заарештованого роблять для ідентифікації, а не для характеристики психологічного стану. Ці ж чимось нагадують іконописні портрети великомучеників. Скорботні очі. Гіркі зморшки навколо губ. Обличчя наче віддзеркалює душу в'язня: його смуток, безнадію, зреченість.

Це фотографії колишнього президента Підкарпатської Русі Августина Волошина у дні перебування в Лефортово. З них і розпочинаються останні сторінки життя цієї, безумовно, неординарної людини.

Офіційні радянські історики характеризували Волошина однозначно. Уніатський піп, український буржуазний націоналіст, політикан. Запеклий ворог трудящих Закарпаття, провідник ідеології фашизму і клерикалізму — такий далеко не повний перелік епітетів, якими його нагороджували. Прогляньмо, однак, матеріали кримінальної справи по звинуваченню Волошина Августина Івановича (ЦОА МБ РФ, архівний № Н-17681). У ній містяться протоколи 8 допитів Волошина та копії допитів окремих його сподвижників, висновки слідчого, деякі інші матеріали.

Одразу зауважимо. Волошин на допитах формально визнавав майже все, чого вимагав слідчий. Проте деякі факти з життя Закарпаття того часу він не згадував. Щось, можливо, забув (у сімдесятилітньому віці пам'ять частенько підводить). Деякі епізоди, мабуть, навмисне замовчував або викладав туманно. У таких випадках дещо можуть прояснити документи з історії Закарпаття, деякі інші матеріали, хоча, на жаль, спеціальних неупереджених досліджень діяльності ліберально-демократичних, просвітницьких партій і рухів поки що бракує.

Радянські контррозвідники заарештували Волошина у Празі 15 травня 1945 року і доставили в Москву, де його «поселили» в Лефортовську тюрму. Допити розпочалися 22 травня. З інтервалами вони тривали до 20 червня, по 3-4 години кожного разу. Затягнувся лише другий допит, 24 травня, — з 11 год. 20 хв. до 16 години. Саме після нього працівник відділу Головного управління контррозвідки «СМЕРШ» майор Вайндорф сформулював вимогу про арешт Волошина А.І. (наче він не сидів у Лефортово) і обшук (ніби після арешту в нього щось іще могло залишитися!).

Підстави для цієї акції слідчий сформулював так: будучи українським націоналістом, Волошин проводив злочинну діяльність проти Радянського

Союзу. Правда, майор не намагається довести, що Волошин засилав до СРСР шпигунів і диверсантів, формував і очолював військові з'єднання для війни, арештовував і катував інакодумців.

Провина Волошина полягала в тому, що в 1924 році (в інших джерелах — з 1919 року. — *Авт.*) на території Закарпатської України з числа вороже настроєних до радянської влади місцевих жителів, в основному українців, він створив християнсько-народну партію і до кінця 1938 р. був її керівником. Ця партія встановила у 1937-1938 рр. контакти з німецькими фашистами (з ким саме — не вказано) і за їхніми вказівниками провадила роботу, спрямовану на відокремлення Закарпатської України від Чехословаччини та створення самостійної держави під протекторатом Німеччини. Навіть після втечі з Закарпаття у Прагу Волошин провадив свою антирадянську діяльність. Постанову слідчого, датовану 3 червня, без затримки затвердив начальник Головного управління контррозвідки «СМЕРШ» комісар держбезпеки 2-го рангу Абакумов і санкціонував заступник Військового прокурора Червоної Армії генерал Афанасьєв.

Що ж такого «антирадянського» було у свідченнях Волошина на перших двох допитах? Справді, очолював християнсько-народну партію, одну з багатьох, які виникли тоді на Закарпатті. Як її представник навіть переміг на виборах у парламент Чехословаччини і був його членом у 1925-1929 роках. Восени 1938 року створив Українське народне об'єднання (УНО), яке після окупації Закарпаття угорцями в 1939 року перестало існувати.

Далі Волошин інформував про заключні періоди своєї діяльності: історію створення і діяльності трьох урядів, до складу яких входив, про своє перебування в еміграції. На запитання слідчого, якою програмою керувався, відповів: «Уряд Підкарпатської Русі, міністром-президентом якого я був, ставив завдання створити автономну Закарпатську Україну й орієнтувався на фашистську Німеччину. Себто в особі останньої ми вбачали силу, що зможе забезпечити недоторканість території Закарпатської України».

Підслідний також коротко виклав свою біографію. Народився 1874 року в селі Келечин Воловського округу (з 1953 р. — Міжгірський район) на Закарпатті в сім'ї священика греко-католицького віросповідання. По закінченні Ужгородської гімназії вів далі своє навчання в Ужгородській богословській академії. 1896 рік — тричі достопам'ятний. Закінчив академію, одружився з донькою викладача місцевої гімназії Іриною Петрик і поїхав у Будапешт, де вступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи. З 1900 року — професор Ужгородської вчительської семінарії, а через 16 років — її директор. До педагогічної діяльності знову повернувся під час еміграції. Став завідувачем кафедри педагогіки українського вільного університету (м. Прага).

...Слідчий звинувачував Волошина в українському націоналізмі. У ті

роки це звинувачення для великодержавників означало те ж саме, що для інквізиції — ересь. За пропаганду історії України, традицій і звичаїв її народу, його культури, за найменший потяг до її справжньої незалежності люди йшли на тортури, в концтабори, на смерть.

Це повною мірою стосується й історичних традицій і сподівань українства на Закарпатті. Треба сказати, що Бог, створюючи земну твердь і заселяючи її людьми, не пошкодував своїх щедрот для цього її куточка. Теплий клімат, м'які обриси гір і полонин, укритих густими лісами та буйним різнотрав'ям. Білопінні води річок і родючі землі в долинах. Багатий тваринний світ. Щедрі на корисні копалини надра. Сотні чудодійних цілющих джерел.

З давніх-давен тут селилися, облаштовувалися люди найрізноманітніших національностей. Домінували українці. Ще за часів Київської Русі їхні предки, так звані білі хорвати, добровільно визнавали її верховенство, брали участь у походах київських князів.

Багатство — не лише радість для власника, а й предмет зазіхань з боку заздрисних сусідів. Закарпатська земля стогнала від нападів турецьких султанів і польських королів, румунських бояр і австро-угорських баронів. Грабували, палили, нав'язували свою віру і порядки. Найдовше тут затрималися мадярські поневолювачі.

І все ж упродовж віків українське населення знаходило в собі енергію для розвитку своїх економічних і духовних сил, збереження своєї національної самобутності, не піддавалось асиміляції. У закарпатських русинів, лемків, гуцулів ніколи не згасала мрія про приєднання до рідної української сім'ї. У цьому чимала заслуга інтелігенції, духовних отців нації.

Особливо гострого характеру набули національно-визвольні рухи після Першої світової війни, жовтневої революції в Росії, проголошення Української Народної Республіки. У країнах, що утворилися після розпаду Австро-Угорської імперії, набирала величезної сили національна самосвідомість, яка, однак, у деяких випадках переростала у великодержавний шовінізм.

Буйні вітри перемін проникли через гірські перевали та хребти і на Закарпаття. Його українська людність усвідомила, що настали часи з'єднати порубане на окремі шматки тіло України, об'єднатися, створити незалежну соборну державу. Почали виникати партії, громадські об'єднання, ідеологією яких була патріотична українська національна ідея.

Вони заявили про себе на початку січня 1919 року, коли правлячі кола Угорщини запропонували надати Закарпаттю автономію, але залишити його під своєю владою. Це викликало бурхливу реакцію радикально настроєних представників місцевої інтелігенції. Провідники української самостійності зуміли провести 21 січня 1919 року у м. Хусті збори делегатів від 175 населених пунктів. Було одноголосне прийнято рішення про возз'єднання «з уською Україною». Цю ідею палко підтримали

перший голова Закарпатського товариства «Просвіта» Ю.Бращайко, А.Волошин та інші відомі громадські й політичні діячі Закарпаття.

Та не так сталося, як гадалося. Ідеї соборності і повної незалежності України згоріли в полум'ї громадянської війни колишньої Російської імперії. Вже на початку травня 1919 р. Східне Закарпаття окупувала Румунія, решту території захопила Чехословаччина. Перестали існувати Угорська Радянська республіка, органи Рад депутатів на Закарпатті. Подальшу долю краю визначили уряди країн Антанти. 10 вересня 1919 року в Парижі було підписано Сен-Жерменський договір, який юридичне закріпив включення Закарпаття до складу Чехословаччини. Відтепер воно стало називатися Підкарпатська Русь.

У керівників більшості партій, рухів, об'єднань це не викликало особливих заперечень. Східна Україна була відрізана від Закарпаття. Польща часів Пілсудського не могла правити за взірець демократії. Ціну панування Угорщини тут знали вже давно. Румунія була бідною, економічно слабкою. Чехія мала на ті часи вже порівняно розвинену промисловість, сільське господарство, була близькою за мовою й культурою народу. Майже всіх лідерів партій (за винятком комуністів) приваблював курс Масарика на розвиток приватної власності, демократичних свобод, на еволюційний шлях розвитку суспільства.

Уряд Чехословаччини формально дозволяв існування різних партій, серед них і комуністичної, терпляче ставився до критики своїх дій, сприяв економічному розвитку Підкарпатської Русі. А.Волошин і його однодумці розгортали національно-просвітницьку діяльність, боролися за скасування непопулярних заходів центрального уряду, збільшення прошарку заможних громадян, поліпшення умов життя селянства, розвиток торгівлі. Саме ці верстви населення становили основу його партії.

Сам Волошин не розповів на допитах про форми і методи діяльності християнсько-народної партії. Але в кримінальній справі збереглися копії допитів деяких його однодумців. Так, зі свідчень Андрія Ворона вимальовується організаційна структура і форми впливу на маси ХНП. Загальне керівництво здійснював комітет, що містився в Ужгороді. У містах і селах діяло 20 місцевих організацій. Партія мала свої друковані органи, клуб, в якому проводилися диспути, зустрічі, вечори. Функціонери виступали на громадських зібраннях, агітували за своїх кандидатів у представницькі органи влади, проводили індивідуальну роботу із залучення нових членів партії. Перед саморозпуском ХНП нараховувала до 7 тисяч членів.

Зрозуміло, що Волошин не був у затінку. Він часто виступав перед населенням, писав у газети, брав участь у роботі громадських інституцій, таких, скажімо, як «Просвіта». Що ж до Радянської України, то його позиція була однозначна. Як людина глибоко віруюча, таврував переслідування духовенства, як прихильник приватної власності —

колективізацію. Писав і казав про голод в Україні, про його причини і наслідки, про масовий терор проти її синів і дочок.

Залишаючись прихильниками національної просвіти населення, волошинці зняли гасло про возз'єднання з Радянською Україною.

Та слів з пісні не викинеш. Сам Волошин, як і чимало його спільників, усе більше схилився до ідеології німецького фашизму. У цьому була не стільки його вина, скільки біда. Соціал-націоналістичну демагогію Гітлера підтримав не лише великий німецький народ, а й чимало політиків європейських та американських країн, серед них і Чехії та Словаччини. Гітлерові багато в чому вірив сам «батько всіх часів і народів» Сталін.

Значно посилювався авторитет і вплив фашистської Німеччини після Мюнхенських угод, аншлюсу Австрії, «плебісциту» в Саарі, відторгнення від Чехословаччини Судетів. Волошин, як він сам потім визнав у ході допитів, вбачав у «Великій Німеччині» гаранта самостійності Підкарпатської Русі, котра мала покласти початок возз'єднанню України завдяки приєднанню до неї спочатку Галичини, а потім і решти територій.

Наскільки реальними і далекосяжними були такі підходи можна судити з репліки одного селянина з Тячівщини. На агітацію одного зі спільників Волошина він відповів: «Ви нам кажете про те, що хочете прилучити Радянську велику Україну до цієї нашої Карпаторуської. Виходить, що ви хочете сердак пришивати до гудзика. Але ми робимо навпаки: гудзик пришиваємо до сердака». Однак, з показань Волошина на допитах, з його дій видно, що ідея месіанства Підкарпатської Русі у визволенні і возз'єднанні всієї України не залишала його до останніх днів.

11 жовтня 1938 року утворено перший автономний уряд Закарпаття, прем'єр-міністром якого призначено А.Бродія. До складу цього уряду ввійшов і Волошин. Ця акція відзначалася вельми пишно і велелюдно. Незабаром усе стає на свої місця. А.Бродій і не згадує про самостійність Підкарпатської Русі. Він готує «плебісцит» про її приєднання до Угорщини. Це викликає негайну протидію волошинців. Перша Українська центральна народна рада 21 жовтня випускає Маніфест, який засуджує позицію Бродія і вимагає налагодити співробітництво з Німеччиною «в усіх галузях політичного і господарського життя». Слідчий запитував Волошина про його роль у цій справі. Той зізнався, що брав участь у підготовці Маніфесту, але не підписував його з етичних міркувань, оскільки був членом Кабінету міністрів. Утім, викриття інтриг Бродія мало що дало. За рішенням т.зв. першого Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року, на якому заправляли Німеччина й Італія, Угорщині було передано значну частину території Закарпаття, в тому числі Берегове, Мукачеве та Ужгород, де проживало 35 250 українців.

І тут А.Волошин, який з 25 жовтня 1938 р. став прем'єр-президентом нового уряду, нічого вдіяти не зміг, хоч і запрягався віддати всі сили, щоб Закарпаття залишалося невід'ємною частиною Чехословаччини. З

усього видно, що на теренах дипломатичних Волошин і його урядовці особливих лаврів не здобули. Не допомогли і звернення до німецького уряду. «Становище Німеччини, на той час арбітражної держави, примусило уряд Підкарпатської Русі просити останню (Німеччину) про забезпечення наших кордонів проти окупації угорцями. Нічого з тих наївних надій не вийшло». Вже 10 листопада 1938 року уряд Волошина змушений залишити Ужгород і переїхати до Хуста.

Дещо результативнішими виявилися внутрішньополітичні акції. 15 листопада Волошин розпустив усі партії та організації русофільського напрямку, серед них і комуністичну, а згодом утворив Українське народне об'єднання. За словами самого Волошина, в об'єднання, крім християнсько-народної партії, влилися соціально-демократична, національно-соціалістична, аграрна та інші партії. Було створено 200 низових осередків УНО. В основі політики об'єднання лежав український націоналізм. Новостворена організація підготувала списки 32 кандидатів у депутати автономного сейму на чолі з А.Волошиним, якого улеслива преса охрестила «батьком карпато-українського народу». Вибори відбулися 12 лютого 1939 року. За урядовими підрахунками, в голосуванні взяло участь 92,8 відсотка виборців. Усі кандидати набрали необхідну кількість голосів, оскільки альтернативи їм не було.

Встиг Волошин дещо зробити і з «організації народної оборони для Підкарпатської Русі». Цим мала займатися «Карпатська Січ». До її складу увійшли члени загонів, які давно вже готували волошинці. Було видано ряд інших постанов і декретів з цього питання.

5 червня 1945 р. А.Волошин розповів слідчому про перше (і останнє) засідання новообраного сейму в Хусті. За версією Волошина, це сталося 15 березня о 16-й годині за місцевим часом. За іншими джерелами, подія відбулася 14 березня о 15-й годині (Ми дотримуватимемося спогадів Волошина). Після прийняття присяги депутати затвердили Закон № 1 про незалежність Карпатської України. Потім було обрано президента — Августина Волошина, а на його подання сформовано третій уряд Карпатської України. Прем'єр-міністром та міністром закордонних справ став Ю.Ревей, інші міністерські посади дісталися Ю.Бращайку, А.Штефану, С.Клочураку, Ю.Перевузнику, М.Долинаю.

Як пригадує А.Волошин, удалося також затвердити два державні гімни «Ще не вмерла Україна», «Боже великий і сильний, нам Україну храни» — та державний герб — Тризуб, а над ним хрест. Передбачалося прийняти конституцію, інші акти. Але часу не залишалось. Пізно ввечері 15 березня А.Волошин з групою міністрів поспішно виїхав з Хуста до Румунії. Перестала існувати і Карпатська Україна, оскільки її територію повністю окупували угорські війська. Сподівання на захист з боку Гітлера не справдилися. У фюрера на той час були вже інші плани щодо «світового панування». Через Румунію, Югославію, Німеччину частина волошинців

дісталася Праги, інші теж були змушені емігрувати хто куди.

Допит 9 червня 1945 р. починається запитанням слідчого: «За яких обставин ви зустрічалися в Берліні з гетьманом Скоропадським?» Відповідь: «6 квітня 1939 р. я прибув до Берліна і зупинився в готелі «Мольтке». Про мій приїзд, безумовно, дізналася еміграція. Через кілька днів до мене прийшов секретар гетьмана Мурашко і запропонував зустрітися зі Скоропадським. Я погодився».

Бесіда тривала близько години. Сторони «прощупували» одна одну щодо політичних планів на майбутнє. Скоропадський запропонував Волошину увійти до організованої ним «Української громади», щоб об'єднати всі сили для створення єдиної України. Але Волошин, за його словами, ствердної відповіді не дав.

Розповів Волошин на допиті того дня і про переговори з «вождем українських націоналістів» Андрієм Мельником. Та вже через 10 днів відмовився від попереднього зізнання і дав інші свідчення. Насправді зустрічався він з Мельником не в Берліні, а в Італії на острові Лідо (Венеція). Наприкінці серпня — на початку вересня, під час проживання у Празі, до нього прийшли Ревай і Комаринський, колишній шеф пропаганди в уряді Карпатської України. Вони запропонували прийняти запрошення Мельника, пообіцявши всі витрати взяти на себе. Волошин про джерела фінансування не знав.

У переговорах брали участь з одного боку — Андрій Мельник, його секретар Барановський, професор Римського університету, керівник італійської організації українських націоналістів Онадський. З другого — Волошин, Ревай, Августин Штефан, Комаринський. Переговори йшли досить гостро, обговорювалося широке коло питань. Зокрема, йшлося про зв'язки закарпатських націоналістів з «Українським національним об'єднанням». За твердженням Волошина, він не пристав на ці пропозиції. Що вчинили потім його соратники, не знає.

На закид слідчого, що Волошин усе-таки вступив до «Українського національного об'єднання», той відповів, що інакше він не зумів би одержати роботу в Українському вільному університеті. До того ж, активної участі в роботі цієї організації не брав, а потім взагалі припинив з нею зв'язки і відійшов від політики.

Про справжні наміри Волошина свідчить підписаний ним і рядом членів його кабінету Меморандум «Його світлості панові Йоахиму Ріббентропу, імперському міністру іноземних справ у Берлін».

Не називаючи точних дат, він повідомив, як виник задум цього документа. Ідею подав Ревай, який прибув до Праги зі Словаччини. Він мав перший варіант меморандуму. Волошин, ознайомившись з ним, залучив до його подальшого опрацювання групу своїх соратників. Робота йшла на квартирі у Волошина. Підготовка остаточного варіанту і друкування, переклад німецького забрали чимало часу. Надіслали його до канцелярії

Ріббентропа поштою. Під меморандумом стоять підписи Волошина і кількох членів уряду Карпатської Русі в еміграції. Дата відправки — 30 листопада 1939 року.

Автори звертають увагу рейхсміністра на нову ситуацію, яка склалася в Європі після захоплення Радянським Союзом Східної Галичини (Західної України) і виходу Червоної Армії на карпатські перевали. Це, на їхню думку, загрожує «рухом серед українського населення за приєднання Прикарпатської України до Радянського Союзу».

Далі вони повідомляють про негативні наслідки окупації Закарпаття Угорщиною, про масовий терор, переслідування представників українських національних інституцій, заборону вживати українську мову, погіршення матеріального становища корінного населення. І рекомендують вихід зі становища: об'єднати Закарпаття у Федерацію зі Словаччиною під протекторатом Великої Німеччини. Далі йдуть міркування про переваги такого плану для Німеччини, яка б з цього плацдарму могла контролювати ситуацію в басейні Дунаю, мала ніким не контрольований вихід до румунських джерел сировини. Угорщина позбулася б клопоту з «революційними елементами».

Меморандум, з усього видно, писався у невідповідний час, без урахування конкретної ситуації. Поради екс-президента і його міністрів для Німеччини нічого не значили, оскільки вона й без того стояла кованим чоботом на хребті практично всіх розташованих у Дунайському басейні країн.

Під час арешту Волошина у Празі з т.зв. «ліквідаційної канцелярії уряду Карпатської України» вилучено копію приписуваного Волошину анонімного листа Гітлерові та ще кілька документів. Процитуємо лише окремі досить пікантні пропозиції, викладені в листі до Гітлера. «1. Після усунення Радянської влади з України оголосити Українську державу. 2. Першим президентом і вождем українського народу визнати його превосходительство доктора юридичних наук Волошина А. ...7. Старі руські церкви скасовуються і замість схизматизму оголошується державною церквою греко-католицька, яка на основі союзницьких традицій зв'язує нас зі святою римською церквою»... І т.д. Писав чи не писав Волошин листа, але смисл його намірів передано досить точно.

І ось останній, восьмий допит 20 червня. А.Волошин визнає, що справді був настроений проти Радянського Союзу і вів щодо нього підривно діяльність. Однак з 1940 року відійшов від політики і ніяких виступів проти радянської влади не робив. Створене ним Українське народне об'єднання було організацією націоналістичною, його діяльність мала на меті створення Української незалежної держави. Взяв Волошин провину на себе і за те, що зустрівся та підтримував зв'язки з націоналістичними колами і підписував меморандум Ріббентропу.

Слідчий Вайндорф міг бути задоволений: доручене йому завдання

виконав і у висновку записав, що Волошин А.І. заслуговує притягнення до відповідальності за ст. 58-4 і 58-1 Карного кодексу РРФСР. Але з незалежних від нього причин до трибуналу чи суду справу так і не довів. У зв'язку з різким погіршенням здоров'я, Волошина перевезли до лікарні Бутирської тюрми. Сталося це 11 липня, а вже 19 липня 1945 року о 15 годині 20 хвилин, як свідчать медики, він помер «від паралічу серця». Наслідки патологоанатомічного розтину показали, що Волошин був хворий на артеріосклероз, артеріокардіосклероз, жовчно-кам'яну та інші хвороби.

...Помер самотнім, ніким не оплаканим. Упокоївся в чужій холодній землі, далеко від рідного Закарпаття. І могила його ніким не освячена.

Лягла в архіви, наче в могилу, і його кримінальна справа. Пролежала ніким не потривожена мало не півстоліття. І лише кілька років тому вона була повернена до Києва і ретельно вивчена. Компетентні правоохоронні органи не знайшли в діях А.І.Волошина ознак кримінального злочину, а розцінили дії тодішніх служителів Феміди як прояв політичної помсти. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 17 квітня 1991 р. Волошина А.І. 12 вересня 1991 р. реабілітовано.

Володимир ЙОСИПЕНКО